

Pregledni rad

UDK: 321.74

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8369497>

Primljeno: 29. maj 2023.

Prihvaćeno: 24. jul 2023.

Zoran R. Nikolić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

ODNOS SREDSTAVA I CILJEVA U SRPSKOJ POLITICI XIX I XX VEKA – POLITIČKI STIL NIKOLE PAŠIĆA

Sažetak

Srpska novovekovna politika u 19. veku, političkom životu srpske kneževine, prolazila je buran period kulturnih, idejnih političkih transfera Evrope, Rusije, u senci dve moćne imperijalne sile; Austrougarska monarhija i carska Rusija a pod vlašću Osmanlija. Ništa manje buran nije bio ni skoro poluvekovni politički rad Nikole Pašića, od opozicionara, poslanika, predsednika vlade u dve države, političkog osuđenika, emigranta. Njegovo političko delovanje može se periodički odrediti u tri faze „a) prva faza-učenja i (početne) pozicije, b) druga faza-državnika i proširitelja Srbije (do Prvog svetskog rata), v) treća faza-stvaranje jugoslovenske državne zajednice i Pašićeve političke aktivnosti u njoj“. U istraživanju predmeta rada usmerili smo se na „rani period“ Nikole Pašića, period prekida školovanja u Švajcarskoj u dolazak u Srbiju gde sa Svetozarom Markovićem utemljuje socijastičke ideje i kasnije radikalski pokret. Metod korišćen u istraživanju je analiza sadržaja i istorijski metod kroz praćenje jasperovskih „graničnih situacija“ Nikole Pašića, u njegovom političkom radu. Na kraju smo zaključili da politički stil Nikole Pašića nije makijavelistički ali u svom političkom bivstvovanju uočava se trag tehnologije vlasti u učenju Nikolo Makijavelija.

Ključne reči: Srpska novovekovna politika, socijalizam, radikalstvo, makijavelizam

---

* E-mail : nzoran1961@gmail.com

UVOD

U radu ispitujemo uticaj učenja Nikolo Makijavelija na mišljenje i političko delovanje Nikole Pašića u njegovom ranom periodu. Da li je Pašić u svom dugom političkom trajanju, što po sebi govori o „veštini“ Pašića, plod drugačijeg gledanja srpske politike; gledanja iz vizure Makijavelija gde prakseološko je ograničeno od akseološkog kao privatnog, porodičnog, svakodnevnog života. U politici važe politička pravila, oblast javnog delovanja koja su često u suprotnosti sa verom, moralom, a ishodište je u ljudskoj prirodi koja je nestalna. Taj realizam u politici je prepoznao Makijaveli kao vesnik novog doba, moderne, kao i Pašić koji se udaljava od vizionarskog socijalizma Markovića ka politici kao praksi osvajanja i održavanja vlasti čime se ostvaruje moć za realizaciju ideja, sada pretočenih u partijski program. Osnivanjem Radikalne stranke kao prve moderne partije u iskustvu srpske novovekovne politike Pašić je uveo i nova politička pravila delovanja političkog u Srbiji devetnaestog veka koji se negde odredjuje kao „zlatan period“ ideja moderne i ideologija u naporu srpskog društva da se situira kao evropska država.

Rad je podeljen u pet delova gde smo analizirali granične situacije u politici Pašića - period povratka u Srbiju i saradnje sa Svetozarom Markovićem i delovanje sa pozicija socijalističkih ideja. Hercegovački ustanak razmatramo kao događaj koji određuje Pašićev odnos u budućnosti kroz nacionalno pitanje Srba rasejanih u tri države (Austrija, Turska, Srbija), kao i odnos prema Milanu Obrenoviću koji postaje politički arheneprijatelj Pašića. Treći deo (Crveno barjače) posvećen je formiranju Radikalne stranke, najznačajnije političke organizacije u Srbiji 19. veka, kao i periodu kada se formira politički stil Pašića koji su njegovi savremenici iskazivali kao „zna Baja“, misleći na veštinu vođe radikala. U četvrtom delu podrobnije analiziramo slične tačke političkog mišljenja Makijavelija i Pašića, kao i tumačenje Makijavelija suprotno neutemeljenoj ideji u njegovom delu sintagme „cilj opravdava sredstva“, u teoriji ozloglašenog pojma makijavelizam koji je izvorno blizak jezuitizmu u akseološkom smislu „Bog posvećuje sva sredstva“. U petom delu Sloga Srbo-Hrvata baziranom na nedavno otkrivenom pismu Pašića iz egzila u Bugarskoj gde se

Pašić više bavio teoretskim radom zaključujemo da je Pašić kao i Makijaveli realista jer razmatrajući ideal srpske nacioanalne države i tada jedino moguće države ujedinjenih Srba i Hrvata koja bi teritorijom i stanovništvom obezbedila sigurnost tog političkog realiteta, a svestan ogromnih razlika dva naroda prvenstveno kroz veru, ali i kulturu, etnogenezu, državotvornost, ipak se opredeljuje za ono kako jeste, a ne kako bi moglo biti, realizam istorijske situacije nasuprot utopizma.

POVRATAK U SRBIJU

Svetozar Marković i Nikola Pašić zemljaci iz Zaječara, ispisnici (Pašić rođen 1845, Marković 1846), državni pitomci na školovanju u inostranstvu isprepletaće svoje sudbine u političkom životu Srbije. Njihov susret u Švajcarskoj, gde Svetozar dolazi iz Rusije upućen u socijalističke ideje Černiševskog, ruske omladine koja želi da promeni Rusiju, uticaće da se formira krug omladine koja treba "povesti borbu sa liberalima, propovedati nova načela, stvarati novu „radikalnu partiju“, u kojoj ne bi mogli imati mesta pređašnje liberalne šepRTLje.“ (Skerlić, 2020, str. 35) U Švajcarskoj tada srpski pitomci dolaze u dodir sa Socijalističkom internacionalom, idejama Marksa, ali i pojavom Mihaila Bakunjinina koji je palio srca Srba. Bakunjinove propovedi protiv ograničavanja individualne slobode, protiv države, gde na letku koji šire njegove pristalice piše „Sadašnja generacija ...mora nezadrživo da krene putem razaranja. Zdravi nepokvareni razum omladine mora shvatiti, da je mnogo humanije, tuceta, da stotine omrznutih staviti pod nož i udaviti, nego u društvu sa njima uzeti učešća u sistematskom, na zakonu zasnovanom ubijanju, kinjenju, i mučenju miliona seljaka.“ (Kazimirović, 1990, str. 120) Treba navesti da ni Svetozar Marković a ni Pašić iako im je imponovao nisu smatrali da se Bakunjinove ideje mogu primeniti na prilike u Srbiji. Švajcarski period okupljanja i rada srpske omladine biva naprasno prekinut nakon članka Svetozara Markovića objavljen u novosadskoj „Zastavi“ a anonimno potpisan kao Srbin iz Kneževine - „Naše obmane“. Šta Marković piše da doživi odmazdu vlasti, oduzimanje stipendije? On u kritici ustava iz 1869. analizira politički sistem

koji obezbeđuje vladaru apsolutnu vlast a sama skupština i partije obezvlašćene i svedene na savetodavno. Navodeći pojedine članove ustava Marković se pita da ako knez povrdjuje i proglašava zakone šta da rade poslanici: "Poslanik požarevački Aleks. Nikolajević pitaše još u skupštini: "Šta će biti ako knez koji zakon ne bi hteo potpisati." (Marković, 1960, str. 120) Kritikujući činovnički duh ustava on dovodi u pitanje osnovnu premisu autora „jaka vlada i utvrđena dinastija“ kao svojevrsnu **contradictio in adjecta** navodeći primer topčiderske katastrofe (atentat na kneza Mihajla). Taj članak koji je odjeknuo u Srbiji a pogotovo kada se saznalo da ga je pisao srpski pito-mac koji se školuje o državnom trošku nateralo je samog ministra prosvete da uputi pismo Markoviću u kome želi potvrdu da li je on anonimni pisac. „preporučujem vam da mi kao pošten čovek kažete istinito jeste li vi kazani članak pisali? Ako vi niste pisac najbolje ćete uverenje o tome dati kad u „Zastavi“ to javno kažete. Marković je odgovorio sa reskim ponosom: Ja sam pi-sao taj članak.“ (Radenković, 1997, str. 140) Kako nije pristao da pokajnički se odrekne svojih stavova Svetozar Marković gubi stipendiju i ostaje bez sredstava za boravak u Cirihi pa se vraća u Srbiju. On učestvuje u radu Ujedinjene omladine srpske ali se i brzo razilazi nakon što predlog Svetozarev da Ujedi-njena omladina srpska se ustroji kao stranka, sa programom koji predstavlja osnove Markovićevog vidjenja države gde vlast suvereno pripada narodu, a opštinska samouprava ćelija političkih ustanova određenih demokratskim načelima, zadruge po uzoru na tradicionalne porodične zadruge gde nema vlasništva već samo prava korišćenja. Ali sam predlog se ne usvaja. Nasuprot jednom delu Odbora koji je predvodio Vladimir Jovanović liberalnih nazora koji smatra da Srbija treba da ostvari nacionalnu nezavisnost na način modernih država, grupa oko Markovića i Pašića smatra da oslobodjenje Srbije nije moguće bez unutrašnjeg oslobodjenja u političkom smislu. Oni nacional-no pitanje vide neraskidivo vezano sa socijalnim promenama samog društva, prvenstveno pitanje svojine, koju liberali kao i konkurenciju u privredi vide kao aksiom društvenih odnosa, slobode i jednakosti pojedinca. Taj predlog je potpisao i Pašić a poznat kao predlog petnaestorice za organizaciju srpske omladine iznet na skupštini i neprihvaćen od većine u Vršcu (1870) koja je

bila i poslednja nakon što se organizacija gasi. Marković pokušava da svoje ideje nametne putem štampe, ali situacija u tadašnjoj Srbiji je sve samo ne prijemčiva za iznošenje demokratskih načela. Prilike odslikavaju reči Pere Todorovića „Godine 1870. vlada u Srbiji dinastijaška razdražnost; narod zapušten u svakom pogledu; sve partije rastrojene; knjiga i novina skoro nikakvih; žandar, potkaziivač i nepoverenje prekrili Srbiju partija radikalsko-demokratskih nikad i ne bilo; o socijalizmu nikad niko ne čuo; zemlja udaljena od zapada, okružena sumornim susedstvom ..“(Skerlić, 2020, str. 62) Marković 1871. osniva list „Radenik“ gde kao urednik se naslovljava Đura Ljočić. Ali socijalistička novina ubrzo se nalazi pod udarom cenzure. Posebno opasne optužbe reakcionarnih krugova bliskih Dvoru su bile o pripremanju obaranja dinastije Obrenović i povratka Karađorđevića. Sloboda i samouprava se vide kao buna protiv dinastije. Svetozar obavešten da mu se sprema hapšenje tajno se prebacuje u Novi Sad. On u Novom Sadu ne prekida svoje kontakte sa Srbijom i preko brata Jevrema i mlađih oficira se okuplja tajni odbor za dizanje ustanka u Hercegovini. Postoje indicije da je i namesnik Milivoje Blaznavac bio obavešten ali je prevladalo mišljenje da nije pogodan trenutak za ustaničku akciju. Novosadska policija tada pod optužbom da u Austrougarskoj širi velikosrpsku propagandu proteruje Markovića i on se 1873. vraća u Srbiju gde ga čeka sudjenje za štamparsku krivicu (Radenik). Uhapšen i pušten da čeka suđenje, narušenog zdravlja odlazi na lečenje u arandelovačku banju gde u isto vreme Pašić koji se vratio u Srbiju iz Švajcarske, napustivši studije, trasira železničku prugu. Sam Pašić u Autobiografiji kaže:“Vratio sam se u Srbiju i prema obvezi, kao pitomac državni, primio sam se državne službe 1873.“(Radenković, 1997, str. 57) Posle zabrane „Radenika“ Marković odlazi u Kragujevac kao centar daljeg političkog angažovanja, a Kragujevac je izabran jer radnici koji su radili u topolivnici su predstavljali pogodno tlo za nove ideje, a u Kragujevcu je zasedala i Narodna skupština. Time se mogao na izvoru pratiti njen rad i vršiti uticaj na poslanike. Pokreće se list „Javnost“ koji za kratko vreme biva predmet optužbi policije a samom Svetozaru Markoviću i uredniku Dimitriju Stojkoviću se sudi i Marković biva osuđen na godinu i po dana zatvora a Stojković na devet meseci zbog štamparske krivice. U

požarevačkom zatvoru zdravlje Markovića se pogoršava a vlast guši jedan za drugim socijalističku štampu; "Javnost" zatim „Glas javnosti“, da bi u Beogradu Pašić i Pera Todorović pokrenuli „Rad“. Progonjen i posle izlaska iz zatvora Marković već ozbiljno bolestan pokreće list „Oslobodjenje“ ali već narušenog zdravlja i po savetu lekara odlazi u Trst gde umire u februaru 1875.

Hercegovački ustanak

Godina 1875. značajna je po dva događaja: izbori i hercegovački ustanak. Izbori za Narodnu skupštinu gde je Pašić perfidnom igrom onemogućen da se kandiduje. Kako kao državni službenik nema pravo da učestvuje na izborima, Pašić podnosi ostavku ali mu ministarstvo građevine ne usvađa do posle izbora. A drugi događaj u kome će Pašić da se politički angažuje je ustanak u Hercegovini. Knez Milan koji je preuzeo svoje vladarske nadležnosti ne želi da tek došavši na vlast se upliće u hercegovačku krizu, dok postizborna liberalna vlada je za aktivnu politiku pomaganja ustanika. „Nezadovoljan ratobornim raspoloženjem većine poslanika na tek otvorenom zasedanju u Kragujevcu, knez Milan je ukazom naredio – umesto da po pozivu parlamenta ode u središte Šumadije – da se Skupština preseli u Beograd; odlučio je bez obzira na otpore i prigovore, da obori tek formiran Stevče-Ristićev kabinet.“ (Radenković, 1997, str. 70) A šta radi Pašić? Aktivno se uključuje i odlazi u blizinu ustanika, prikuplja obaveštenja, odlazi na Cetinje. U pismu vojvodi Simu Popoviću gde analizira ustaničke događaje, veoma dobro informisan nazire se budući politički stil Pašića. Tu on na prvom mestu analizira odnose velikih sila prema ustanku - Austrougarske i Rusije. Tako Pašić insistira da ustanici formiraju privremenu vladu koja će voditi ustanak i legitimisati ga pred velikim silama, posebno kada Srbija nije angažovana u ustanku kao ni Crna Gora. Po Pašiću „Austrija i Rusija odlažu rešenje istočnog pitanja, jedino zbog toga što drže da se sada tim rešenjem ne mogu koristiti u onoj meri, u kojoj misle da će se koristiti, kad se reši u onom vremenu kad oni zahtu.“ (Perović & Šemjakin, 1995, str. 332) Dalje u pismu on na jedan realpolitički način upućuje na mogućnost intervencije Austrije koja je granična sa Bosnom, i smatra je svojom interesnom zonom u

skladu sa svojim aspiracijama na jugu i politici „Drang nach Osten“ sledeće: „Privremena vlada i ako ne može zabraniti da se Austrija ne žali to može ona s jedne strane, što će sa vladom bečkom u prividnom prijateljstvu stajati što će laskati njenim planovima i tim će znatno umanjiti njene tužbe a može biti i odkloniti.“(1995, str. 35) Pašić politiku počinje poimati realpolitički gde interesi a ne načela upravljaju, posebno ako se stvara privid i obmana. U privremenoj vladi po Pašiću bi takođe trebalo da uzmu učešća ličnosti iz Srbije i Crne Gore: „Po mome mišljenju privremena vlada uživala bi autoritet ne samo kod ustanika, kod pobunjenog naroda, no i kod celog srpstva pa po mogućstvu i kod Hrvata“ (1995, str. 37). Pismo a koje više liči na memorandum odslikava jednu analitičku minucioznost Pašića koji se ne iscrpljuje ni u detaljima gde upućuje i koje bi stranke iz Srbije dale predstavnike, pa navodi da liberali i radikali daju po jednog člana (iako radikalna stranka još nije osnovana). Kako knez Milan nije hteo da se upliće u sukob da kako je govorio ne dovede u pitanju državu i samu dinastiju a time i svoj kneževski položaj obzirom na držanje Austrije i Rusije; Pašić može se reći već tada kneza Milana oglašava za neprijatelja srpstva pa iako ne navodi direktno njegovo ime on piše: „I da nisu našli jednog velikog izdajnika u srpskom narodu, koji proces srpskog naroda zaustavi i pomuti, koji se skloni da prokletstvo Vuka Brankovića još svojim položajem i snagom podupre i produži – srpski bi se narod oslobodio, a da se velesile još nisu smislile, šta da rade i čega da se late“ (1995, str. 36). Po Pašiću zbog neodlučnosti Milana Obrenovića je izgubljen moment da se akcijom velike sile dovedu pred svršen čin i eventualnim mirovnim pregovorima gde bi se kao zainteresovana strana pojavila Srbija obezbedi povoljnija politička rešenja i teritorijalna pitanja Srbije i Bosne i Hercegovine. Pašić dolazeći u neposredan kontakt sa ustanicima upozna je ne samo prilike i tok ustanka već i upozna je ličnosti, aktere. Tu se upoznao i sa Miroslavom Hubmajerom, bivšim austrougarskim potporučnikom koji je interesantna ličnost obzirom da se pojavljuje u Beogradu kada je Pašić biran za gradonačelnika i on Hubmajera postavlja na službu u opštini! Kako je Hubmajer izgleda bio i austrijski špijun a Pašić je to saznao on ga je koristio za proturanje dezinformacija austrijskoj strani a opet je od njega dobijao

korisne informacije. Tako Hubmajer obaveštava Pašića da ga srpska vlada špijunira i prati. „Jedan od ovih špijuna pisao je Hubmajer Pašiću skrećući mu pažnju da se pričuva „neki izvesni poznati agent mađarski evrejin Beno Švarc, drugi neki Josifović, novinar, on sedi „Kod Krune“ a njegov račun u hotelu se plaća iz dvorca“(Kazimirović, 1990, str. 246).

CRVENO BARJAČE

Pašić po povratku u Srbiju počinje politički rad na stvaranju radikalne partije, što je novo u tadašnjem političkom životu Srbije. Tada još ne postoje formirane partije u modernom smislu. Liberali, konzervativci, više su bile grupe i struje istomišljenika kao i „markovićevci“ (Pašićevi radikali) kao i grupa poslanika sa sela oko Adama Bogosavljevića. Liberalizam je bio ideološki pravac koji je u srpskoj politici XIX veka bio živo prisutan kroz budjenje građanskog u Srbiji i začetke buržoazije i činovništva kao prateće pojave moderne države ali nije nikad mogao steći veliki uticaj baš iz razloga što je u Srbiji većinski agrarnoj i slabo pismenoj medju seljačkom masom odnos selo grad bio u suprotnosti.“Naprosto, mase su bile seljačke, a liberalizam je bio ideologija mlade buržoazije i gradjanstva kojih je u Srbiji bilo malo.“(Simeunović, 2003, str. 188). Radikalizam je bio prijemčiviji. Sam način kako Pašić zamišlja radikalnu stranku, njen rad govori nam pismo upućeno Jevremu Markoviću (bratu Svetozara Markovića) poslaniku iz Jagodine a koji na skupštini nije podržao predlog o smanjenju vojne službe na godinu dana za šta je glasala opozicija. „Što smo tvoj izbor dočekali sa radošću to je zato što smo držali da ćeš ojačati stranku radikalnu i da ćeš pridoneti da dejstvuje smišljenije, složenije i energičnije – i prema tome „mi se ne blamiramo kao deca“, kad smo pustili dopis, koji kaže da si svojim ponašanjem naučio i samom sebi i stranci kojoj pripadaš.“ (Perović & Šemjakin, 1995, str. 42) Vidimo da stranka mora biti monolitna bez pojedinačnog delovanja a ton kojim se Pašić obraća govori da on sebe vidi na čelu stranke što će se i desiti na osnivačkoj skupštini. Samo delovanje radikala biće na načelima Svetozara Markovića ali kako

Pašić navodi „Mi smo rešili da naše političke i ekonomske teorije vezujemo uvek sa dnevnim pitanjima...“ (1995, str. 43) Tu se vidi prelaz ka parlamentarnom radu i samo Pašićevo shvatanje političkog delovanja u skupštini a još više putem štampe i javnosti u narodu. U skladu sa socijalističkim idejama o samoupravi naroda i političkoj samoupravi opština Pašić u opozicionoj borbi u Narodnoj skupštini protiv činovničkog režima za koji će neprestano optuživati liberale, Jovana Ristića i autokratsku vlast kneza Milana vidi put dolaska na vlast a time i mogućnost sprovođenja programskih ciljeva. „Iako nije eksplicitno za marksističko“ razbijanje državne mašine“ nije ni daleko od toga kada predlaže da toj mašini „treba vaditi klin po klin, treba čupkati, gurati, vrtiti, čivije vaditi prepreke joj bacati i uopšte sve raditi što doprinosi njenom stavljanju van pogona.“ (Simeunović, 2003, str. 210) Jedan drugi događaj staviće politički rad radikala pred iskušenje. Događaj poznat kao „Crveno barjače“. Proslava pobeđe radikalske opozicije na izborima u Kragujevcu 1876. pretvorila se u obračun sa policijom i vojskom i hapšenja tridesetak učesnika a među njima Pere Todorovića, Pere Velimirovića. Sam događaj okarakterisan od vlasti kao nemiri, gde se pojavila crvena zastava sa izvezenim „Samouprava“, pevala se Marseljeza. Pašić vidi priliku da iskoristi oštru reakciju vlasti u svrhu propagande protiv vlade a afirmaciju radikala i objavljuje u „Starom oslobođenju“ poziv advokatima u Srbiji kao i advokatima u Novom Sadu da se uključe u sudski proces. Ali poziv izaziva za Pašića verovatno neočekivano oštar odgovor u novosadskoj „Zastavi“ gde je svojevremeno pisao i Svetozar Marković a radikali se optužuju da vode dvoličnu politiku: zaklanjaju se iza liberalnog radikalizma pred narodom a prema stranoj, evropskoj javnosti kao socijalisti.“ Oni neće da kažu da na to idu, da se ukinu ustanove svojine, braka verozakonja, pa i same lične slobode, nego ističu ističu samoupravu opštinsku, narodnu koja je u programu političke demokratije.“ (Radenković, 1997, str. 93) Pašić u pismu Miši Dimitrijeviću (jednom od poznatih advokata i bivšem saradniku iz vremena Ujedinjene omladine srpske) ne ulazeći u otvorenu polemiku, uglađenim stilom kao da želi da ne zatvori vrata pred nekadašnjim saradnikom što postaje prepoznatljiv politički stil Pašića koristi priliku da javno iznese programsku orijentaciju buduće Narodne radikalne

stranke. On na tragu ideja Svetozara Markovića ističe suverenost naroda, kao uređenje čiju osnovu čini samouprava koja bi obuhvatala opštinsku, sresku, okružnu vlast a Pašić nastavlja „pa i celu Srbiju“. (Perović & Šemjakin, 1995, str. 51) Primetno, Pašić odustaje od ukidanja privatne svojine, ali zadržava zadruge kao udruživanje seljaka. „Za tim ne agitiramo da ukinemo ustanove privatne svojine, no da se zemljoradnici združe i da obdelavaju zemlju mašinama, jer bez zadruge ne može se parna mašina s korišću upotrebiti.“ (1995, str. 51) Kada je u pitanju crkva on ističe jednakost veroispovesti pred zakonom i odvojenost crkve od države i traži da se veronauka izmesti iz škole. Porodične odnose Pašić razmatra u smislu ravnopravnih odnosa muža i žene kao i pravo na obrazovanje dece koje mora da se ozakoni i da država omogući besplatno školovanje. Bračna zajednica za Pašića treba da se reguliše državnim propisima čime se ukida prvenstvo crkvenog nad opštinskim venčanjem. „I to najviše zbog toga što se želi da se žena istrigne iz despotske uprave muževljeve nad njom.“ (1995, str. 52) Kao i Svetozar Marković zastupa stav o neophodnoj emancipaciji žena u Srbiji. Svetozar je posebno insistirao na školovanju devojaka kao i upisivanju visokih škola. On je navodio primere Ruskinja na ciriškom univerzitetu koje su masovno upisivale medicinske studije. Vidimo da u susret osnivanju Narodne radikalne stranke Pašić još je veran idejama Svetozara Markovića ali i kako je sam navodio u cilju taktike političkog delovanja pravi i izmene. Radikali će ulaskom u skupštinu kao formirana stranka tesno saradivati sa grupom oko Adama Bogosavljevića koji se bore za interese osiromašenog seljaštva ali im ne pada na pamet da ukidaju privatnu svojinu, to i Pašić ne želi da dira u pitanje privatne svojine seljaka. Na Ilinim vodama kod Kragujevca u julu 1882. održava se osnivačka skupština Narodne radikalne stranke na kojoj će Pašić biti izabran za predsednika i na toj funkciji se održati do kraja života. Govor koji je održao bio je primer stila Pašića i budućeg delovanja radikala – rad sa narodom i u narodu. Na osnivačkoj skupštini Pašić izriče „Gunjac i opanak stvorio je ovu zemlju. On ju je oslobodio turskog gospodarstva.“ (Radenković, 1997, str. 146) Saradnja sa Adamom Bogosavljevićem i njegovom grupom u skupštini bila je od obostranog interesa u opozicionom delovanju u skupštini, i jedni i drugi su

svoj rad usmerili na narod na selu koji je bio jadan - opšte siromaštvo seljaka kao i dugovanja zelenašima koja su ih ostavljali bez imanja. Stranku je Pašić ustrojio na teritorijanom principu formirajući odbore po opštinama, selima na način ustrojstva državne uprave. Insistirao je na agitaciji i učlanjavanju u stranku, što se pokazalo uspešno. Ubrzo i liberali i naprednjaci po ugledu na radikale formiraju svoje stranke. Vođstvo i politiku stranke vodio je Odbor formiran na skupštini ali je stvarno vođstvo bilo Pašićevo. Želeći da radikali osvoje apsolutnu vlast u skupštini kao jemca sprovođenja svoje politike a time i promena ustava iz 1869. koji je još Marković kritikovao kao činovnički, Pašić je zahtevao strogu stranačku disciplinu i poštovanje odluka Odbora. To je osetio i jedan od osnivača radikalnog pokreta i saradnik od najranijih dana Svetozara Markovića i Pašića, Pera Dimitrijević. Kada je u vreme šestogodišnjeg Pašićevog egzila u Bugarskoj agitovao za sporazum sa naprednjacima ovaj ga je isterao iz stranke. „1886. Pera Todorović svojim zauzimanjem za naprednjačko-radikalni sporazum postigao je samo to da bude prvom prilikom iz Radikalne stranke izbačen.“ (Jovanović, 2013, str. 61)

PAŠIĆ I MAKIJAVELI – POLITIČKI STIL NIKOLE PAŠIĆA

„Ipak, za Pašića se može reći da nije bio makijavelista, budući da suočen sa izborom prakseološkog ili akseološkog odnošenja prema državi, ne bira kolokvijalnu devizu „cilj opravdava sredstvo“ nego „cilj određuje sredstvo“. (Si-meunović, 2019, str. 510) Nikolo Makijaveli (1469.-1527.) pisac i političar u renesansnoj Firenci napisavši svoje delo „Vladalac“ koje je namenio jednom Medičiju i objavio 1517. u njemu iznosi političke ideje koje tako deluju da je Crkva već 1559. Makijavelijeva dela stavila u Indeks zabranjenih knjiga. Šta je to što je toliko uplašilo? Makijaveli iznosi mišljenje koje je do tada u teoriji politike nemišljeno da politika jeste oblast koja je određena svojim pravilima, vrednostima, postupanjima. Samo to političko Makijaveli gleda kao javno nasuprot privatnom. Odeljujući javni prostor od privatnog on iznosi viđenje da pravila i vrednosti u privatnom ne vrede u političkom. Tako čovek kao pri-

vatno lice u svome domu sa porodicom postupa u skladu sa moralnim vrednostima, crkvenim pravilima pobožnosti dok čim pređe kućni prag dospeva u jednu sredinu, ljudske poslove gde Makijaveli kaže: „Jer o ljudima uopšte može se reći ovo: nezahvalni su, nepostojani, pritvorni, beže od opasnosti, lakomi su na dobit; i dok im činiš dobro, sasvim su tvoji, nude ti svoju krv, imanje, život, decu, kao što sam ranije rekao kad nema potrebe; ali, zadesi li te nevolja, okreću glavu od tebe.“ (Makijaveli, 2012, str. 71) Tako kada se postavlja pitanje da li vladar treba da se drži date reči odgovara: „Svako zna koliko je pohvalno kad vladalac drži datu reč i živi pošteno, a ne pritvorno; pa, ipak, iz iskustva se vidi da su u naše vreme velika dela učinili oni vladaoci koji su malo računa vodili o datoj reči i koji su lukavstvom umeli prevariti ljude, pa su, na kraju, pobeđivali one koji su se oslanjali na zakonitost.“ (2012, str. 73) Makijaveli naizgled u svoju teoriju politike kao da uvodi raspravu o ljudskoj prirodi. Još u antici imamo začetke linije da je čovek po prirodi dobar. Sokrat u Platonovoj državi tvrdi da čovek jeste dobar a da greši iz neznanja. Kada nauči šta je pravedno on će se i ponašati pravedno. U polemici sa Sokratom Platon uvodi Trazimaha koji tvrdi suprotno da je pravedno ono što koristi jačem, moć je odrednica u ljudskim poslovima čime se uvodi i druga linija – real politika koja sledbenike nalazi u onom izraženo u kasnijim vremenima da je čovek čoveku vuk. Ali Makijaveli je izvan određenja ljudske prirode, on je izvan svake metafizike, izvan svakog teorijskog apstrahovanja u smislu formulisanja opštih pravila, apsolutnog znanja. On je usmeren na činjenice političkog života gradova državnica renesansne Italije koje se razvijaju ili češće propadaju. Njega prvenstveno interesuje opstanak države kao garancije bezbednosti naroda i za vlast kaže da ima samo jednu dužnost a to je briga o državi. Tako za pitanje etike vladara, držanja date reči, ljudske prirode a u odnosu na opstanak države Makijaveli navodi: „Stoga mudar vladalac ne treba da se osvrće na datu reč kada je to protiv njega i kad su nestali uzroci koji su ga naveli da je da. I kad bi svi ljudi bili dobri, ovo načelo ne bi bilo dobro; ali, pošto su loši i pošto je ni oni ne bi prema tebi držali, ne treba ni ti da je držiš prema njima.“ (2012, str. 74) Čoveka Makijaveli posmatra kao prirodno i društveno biće, a iz ovoga izvodi da kako u životinjskom svetu vlada sila a

u društvu zakoni: „Treba dakle da znate da ima dva načina borbe: zakonima i silom. Prvi je svojstven čoveku, drugi životinjama; ali pošto prvi često nije dovoljan, mora se pribеći drugom. Stoga vladalac treba da ume da se ponaša kao životinja i čovek.“(2012, str. 73) Po Makijaveliju tu sledi ono čuveno da u politici čovek mora biti lav i lisica. Lav je hrabar i ne boji se vukova ali ne zna da izbegava zamke, a lisica se plaši vukova ali lukavstvom izmiče zamkama. Time dolazimo do viđenja Makijavelija da u politici, je bitna veština, ne zanatska, tehne gde se uvek istim operacijama i alatom izrađuje upotrebnii predmet već veština kao virtuoznost umetnika koji umetnička dela ne izvodi na isti način a što on naziva virtu. Kao što glumac u pozorištu stvara iluziju Makijavelijev vladalac veštinom, sredstvima odredjenim prema ciljevima i ciljevima uslovljenim datim sredstvima ostvaruje uspeh u politici a što je za Makijavelija jedini kriterij. Uspeh ili propast odredjuje jednu vlast da li je dobra ili loša, da li je država jaka ili slaba ili propada, ne moral ili ono božansko a danas rečeno idelološki. Ovde dolazimo i do onoga što je anatemisalo Makijavelija kao pobornika sile, nasilja, političkog ubistva kao i Makijaveliju u potonjim vremenima poturena deviza Cilj opravdava sredstvo a što Firentinac nigde nije izrekao, a time uveden u teoriju pojam „makijavelizam“. Zame-na teza ako tako može da se kaže je nastala pod uticajem jezuitizma verskog pokreta koji se javio u peiodu ugroženosti katoličke crkve pojavom protestantizma kao i dogme o papskoj nepogrešivosti. Formirani više kao vojnički red od strane Lojole oni su proklamovali da u odbrani crkve je dozvoljeno i ubistvo ako je izvršeno u interesu jezuita jer cilj posvećuje sredstvo. Takođe jezuiti u svom diskursu se drže aksioloških kategorija, boga, morala dok je Makijaveli indiferentan prema bilo kakvoj aksiologiji. Njegovo učenje se kreće u prakseološkom, nemanju bilo kakvih moralnih ili religijskih viših ciljeva koji bi odredjivali političko ponašanje. Praksa i uspešnost su jedini kriterij.

Makijavelijevo učenje možemo posmatrati ne samo kao teoriju već i metodu gde on u svojoj knjizi posvećenoj Lorencu Medičiju na jedan propedeutički način, iznosi stil vladanja koji se odnosi na konkretne situacije i izbor sredstava koji obezbeđuju uspešno rešavanje. “Vladalac“ više podseća na grama-

tički udžbenik nego teorijski diskurs o državi, vlasti politici. Kako odrediti politički stil Pašića, političara i državnika u tako dugom trajanju. Sam pojam „stil“ više se koristio u umetnosti i vezan je za estetsko. „Gadamer, koji je prvi postavio pitanje da li se pojam „stila“ može primeniti i na političko delovanje i odgovorio na njega potvrdno, otkrio je da je estetiziranje sadržano već u tome što **„određeni kao cilj postavljamo neki stil delovanja** (podvukao Dragan Simeunović)“(Simeunović, 2022, str. 264) Samo biće politike i umetnosti koje je srodno po tome da se ne bavi znanjem kao tačnosti izdaje više fenomena umetnosti koje nalazimo u iskustvu politike. Iluzija ali „dok kod prave umetnosti njen sjaj nikad ne predstavlja nekakav prost privid i opsenu i dok njen duh isključuje obmanu politika se nikad do kraja ne može prihvatiti kao istinska umetnost, već samo kao umetnost iluzije jer za razliku od prave umetnosti, ona je prepuna lažnog bljeska i privida i obmane.“(2022, str. 75) Takođe, još je Aristotel uočio da je svrha tragedije izazivanje katarze, duhovnog pročišćenja, a što je uočljivo kod masovnih političkih skupova i što su vešto koristili naročito vođe. Ako posmatramo pojedine situacije u političkim događanjima u Srbiji u kojima je Pašić aktivan učesnik primetiće se da je više okrenut prakseološkom nego činjenju u skladu sa nekim vrhovnim moralnim načelima. U vreme hercegovačkog ustanka on savetuje ustanike da oforme privremenu vladu koja će ih predstavljati pred velikim silama a prvenstveno pred Austrougarskom i predlaže. „Privremena vlada i ako ne može zabraniti da se Austrija ne žali to ona opet može s jedne strane, što će s vladom bečkom u prividnom prijateljstvu stajati i što će laskati njenim planovima i tim će znatno umanjiti njene tužbe a može biti i otkloniti.“(Perović & Šemjakin, 1995, str. 34) Drugi primer, slučaj oko iznenadne smrti poslanika Adama Bogosavljevića u zatvoru a koja je odmah odjeknula u javnosti kao sumnjiva a pronosile su se glasine da je otrovan. Pašić upućuje zahtev da se formira komisija koja će ispitati slučaj, traži se eshumacija i patološko veštačenje. Odmah formira u Požarevcu odbor za pomoć porodici Bogosavljevića, a slični odbori se po nalogu Pašića formiraju širom Srbije. „Po svom broju i broju članova, ovi odbori su predstavljali jednu veoma rasprostranjenu organizaciju, koja je samo po formi bila humanitarna a po svom karakteru strogo politička.“(Ka-

zimirović, 1990, str. 334) „Pred izbore za novu Skupštinu radikali i usmeno i u štampi podsećaju birače na zagonetne okolnosti Adamove smrti, u „Vide-lu“ pod nazivom *Prijateljima naroda* objavljen je članak u kome se Ristićeva birokratija optužuje za Adamovu smrt.“(Radenković, 1997, str. 117) Pašić je ovime veoma vešto koristio smrt poslanika i radikalima naklonjenog Adama Bogosavljevića da prikupi simpatije Adamovih birača za radikale a gnev prema vladajućim liberalima. Vidimo da Pašić u političkoj areni tadašnje Srbije odabira najbolja sredstva za uspešnost ciljeva čime je na tragu Makijavelija, viđenja veštine politike kao metode. Ipak ako se gleda samo delovanje Pašića u njegovom dugom trajanju videće se da država i rešavanje ako ne socijalnog koje izmiče u datim okolnostima rešavanje nacionalnog pitanja je ono pred čime se sklanjaju svi partikularni pa i partijski interesi. Pašić nacionalno i državno rešenje vidi u brojevima i teritoriji. Pritisnuta interesnim uticajima velikih sila on poziciju Srbije na periferiji evropskih ekonomskih, kulturnih, tehnoloških dostignuća vidi u državi velike teritorije i značajnim stanovništvom što bi joj osiguralo opstanak a okupilo srpski etnicitet. On u ideji jugoslovenstva, ujedinjenjem Srba i Hrvata a pod pijemontskom ulogom Srbije vidi rešenje. Ipak Pašić uvidja i prepreke kulturne, verske koje otežavaju. I tu se ogleda Pašićeva veština biranja sredstava koja su jedino moguća u datom vremenu za ostvarenje ciljeva.

SLOGA SRBO-HRVATA

Za Pašića možemo reći da od hercegovačkog ustanka pa do stvaranja Kraljevine SHS državotvorno pitanje ujedinjenja Srba rasturenih u dva carstva a sa živim sećanjem na izgubljeno carstvo je bilo proto načelo svekolike politike. „S jedne strane, Pašić želi državu oslobođenih Srba a s druge, uviđajući brojne prednosti velikih država, želi konstituisanje što veće države.“(Simeunović, 2019, str. 517) Videći da stvaranje srpske države na Balkanu gde su narodi izmešani a država bi uključivala druge narode i druge verospovesti, „A ako su već drugi narodi prisutni delom, onda za njih ne može biti razloga da u nju

ne udju u celosti „sabiranjem srodnih plemena u jednu jaku državu.“(2019, str. 517) Ideja jugoslovenstva se postavljala prilikama ali pišući o tome (najverovatnije u šestogodišnjem egzilu u Bugarskoj 1983-1989) u tekstu, „Sloga Srbo-Hrvata“, još tada vidi prepreke u stvaranju a još za njega važnije u trajanju te države. „No glavni spor nesporazuma se vrta oko glavnog pitanja: ko će objediniti srpsko-hrvatski narod.“(Perović & Šemjakin, 1995, str. 286) Za Pašića to je srpska država priznata kao kraljevina od velikih sila a stvorena oslobodilačkim ustankom osvajajući slobodu žrtvama a ne dobijajući je na poklon pa prema tome i Pijemont ujedinjenja i Hrvata Trojednice koji su se po Pašiću odrekli suverenih prava sporazumom u okviru Austrougarske, „i na osnovu večitih kompromisa u unutrašnjosti i naslona na katoličku zapadnu Evropu.“(1995, str. 288) Srbija je za Pašića demokratski utemeljenija za razliku od Hrvata u Austrugarskoj koji stoje pod vlašću cara i plemstva. I sama vera je prepreka ali ono što iz naše perspektive Pašić vizionarski kaže a što je najdirektnije usmereno na sam opstanak države jeste sumnja Pašića u patriotizam Hrvata u zajedničkoj državi. „Idu ujedinjenju srpsko-hrvatskom sasvim suprotnim pravcem i to takvim, da kad bi ta dva naroda već bila u jednoj državi doveli bi je brzo propasti u trenucima kad bi se zahtevala njihova sloga... i odbranu njihove zajednice.“ (1995, str. 301) Iako mišljenjem Pašića provejava pesimizam on će istrajavati na stvaranju zajedničke države kao jedino ostvarive u tom vremenu.

ZAKLJUČAK

Srpska novovekovna politika u XIX veku vraća Srbiju sa balkanske periferije u ravan evropskih država i kako kaže Erik Hobsbaum vreme Evrope stvaranja nacija, gde jedna mala nacija sopstvenom snagom i sopstvenim žrtvama, ništa poklonjeno i dato, staje u red modernih država. „Bilo je to vreme „kada su gorostasi hodali po zemlji Srbiji“, vreme koje nam je dalo ne samo brojne velikane iz sveta književnosti i nauke, nego i iz sveta politike.“ (Simeunović, 2003, str. 7) To vreme je Nikola Pašić obeležio svojim političkim radom ali

ne samo kao akter već i autor događanja. Shvatajući arkansko biće politike i moć kao određujuće sredstvo postizanja ciljeva Pašić modernizuje politiku stvarajući prvu modernu partiju u političkom životu Srbije a što je bio i zavet njegovog druga Svetozara Markovića, Narodnu radikalnu stranku, i gde će praksa, upotreba odgovarajućih i vremenu prilagodjenih sredstava odrediti realizaciju ciljeva. Time je, korišćenje politike kao veštine, Pašić može se reći na tragu Nikole Makijavelija.

REFERENCE

- Jovanović, S. (2013). *Moji savremenici*. Beoknjiga.
- Kazimirović, V. (1990). *Nikola Pašić i njegovo doba*. Nova Evropa.
- Makijaveli, N. (2012). *Vladalac*. Javor izdavaštvo.
- Marković, S. (1961). *Odabrani spisi*. Srpska književna zadruha.
- Perović, L. & Šemjakin, A. (1995). *Nikola P. Pašić, Pisma, članci, govori (1872-1891)*. Službeni list SRJ.
- Radenković, Đ. (1997). *Pašić i Srbija*. Službeni list SRJ.
- Simeunović, D. (2003). *Novovekovne političke ideje u Srba*. Institut za političke studije.
- Simeunović, D. (2019). *Istorija srpske političke misli/ novi vek*. Pravoslavna reč.
- Simeunović, D. (2022). *Politika kao umetnost iluzije*. Matica srpska.
- Skerlić, J. (2020). *Svetozar Marković*. Portalibris.

THE RELATIONSHIP OF MEANS AND GOALS IN SERBIAN POLITICS OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES - THE POLITICAL STYLE OF NIKOLA PAŠIĆ

Abstract

Serbian modern politics in the 19th century, the political life of the Serbian principality, was going through a stormy period of cultural and ideological political transfers from Europe, Russia, in the shadow of two powerful imperial powers; The Austro-Hungarian Monarchy and Imperial Russia and under the rule of the Ottomans. The political work of Nikola Pašić for almost half a century was no less stormy, from oppositionist, MP, prime minister in two countries, political convict. His political activity can be periodically determined in three phases "a) the first phase - studies and (initial) positions, b) the second phase - the statesman and expander of Serbia (until the First World War), c) the third phase - the creation of the Yugoslav state union and Pašić's political activities in it". In researching the subject of the work, we focused on the "early period" of Nikola Pašić, the period when he interrupted his education in Switzerland before coming to Serbia, where he founded socialist ideas and later the radical movement with Svetozar Marković. The method used in the research is content analysis and the historical method through the monitoring of Jasper's "borderline situations" of Nikola Pašić, in his political work. In the end, we concluded that the political style of Nikola Pašić is not Machiavellian, but in his political existence, traces of the technology of government can be seen in the teachings of Nikola Machiavelli.

Keywords: Serbian new century politics, socialism, radicalism, Machiavellianism